

становления независимого и суверенного государства, в его процветании и вхождении в мировое сообщество созидательной силой выступает молодое поколение. В Послании народу Казахстана Президент Нурсултан Абишевич Назарбаев сказал: «Мы должны построить общество, где ценятся честь, достоинство и репутация каждого, где присутствует высокая мораль, этические стандарты и духовные ценности». Успешное решение задач, стоящих перед Республикой Казахстан, требует нового осмысления всего происходящего, выработки активной жизненной позиции для вовлечения в полноценную практическую деятельность в интересах общества и государства. Все это обуславливает необходимость формирования высоких нравственных качеств. Проблема нравственного воспитания личности является особо актуальной в свете главных направлений комплексной программы воспитания в организациях образования Республики Казахстан. На современном этапе развития Республики Казахстан возникла необходимость всестороннего изучения исторического отечественного опыта, опыта прогрессивных педагогов и исторических личностей. Без знания историко - педагогического наследия трудно найти оптимальное решение насущных проблем в сфере образования, с новых позиций происходит переосмысление роли прогрессивных педагогов, внесших огромный вклад в развитие национальной культуры. Таким образом, необходимо с позиции научной педагогики прокомментировать народное представление о различных аспектах нравственного воспитания с тем, чтобы все прогрессивные начала народной мудрости более успешно использовать в практике воспитания детей в современных условиях и тем самым способствовать развитию личности, всемерно раскрывать ее творческие возможности, формировать основанное на общечеловеческих ценностях мировоззрение и гуманистические отношения.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н. А. Послание Президента страны Н. А. Назарбаева народу Казахстана: Казахстанский путь - 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее.
2. Алиев А. А. Народные традиции, обычаи и их роль в формировании нового человека. М., 2004
3. Имангалиев А. С. Прогрессивные идеи и опыт воспитания у казахов. Алматы, 1977
4. <https://articlekz.com/article/32970>
5. <https://zhurnalpedagog.ru/servisy/publik/publ?id=11897>
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-formirovanii-natsionalnyh-tsennostey-v-usloviyah-obrazovatel'nogo-uchrezhdeniya>
7. <https://bilimdinews.kz/?p=161403>
8. https://spravochnick.ru/pedagogika/etnokulturnye_tradicii_v_vospitanii/

XVIII – XIX ғғ. Ортасында Қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымының өзіндік дәстүрлі ерекшеліктері

Альпатына Г.Б

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Нурбекова Р.К.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Электрондық адресі: alpatinagulder@gmail.com

Өскемен қ.

Ресейлік шығыстанушы А.К. Гейнс қазақтардың қоғамдық байланыстары жеке пайдасы мен жалпы қауіпсіздігіне негізделген деп есептеді. Бастапқыда бірнеше отбасылар бірігіп, өз ортасындағы ең жасы үлкен және ең құрметті адамдар басқаратын ауылдарды немесе ұлыстарды құрады; туыстығы жақын бірнеше ұлыстар бірігіп, арнайы сайланған

старшинаның немесе бидің басшылығымен удел (тюбя) құрды; бірнеше учаскелер өз бастықтарын сайлаған бөлімшелер (аймақ) құрды; ақырында, бөлімдер руға қосылды. Қырғыздардың мұндай бөлімдері мен рулары өте көп және кейде орданың осы бөліктері үнемі қыстайтын жер атауларына ерекше ие, бірақ көбінесе ата-бабалары мен жалпы атақ пен атаққа лайық басқа адамдардың атымен аталады [1, 4-55б.]. Мұндай бірлестіктер мен қауымдастықтар этникалық емес, оның мүшелерінің экономикалық және саяси қауымдастығының нысаны болды.

Осылайша, қазақ қоғамын таптық топтарға бөлудің негізінде мүліктік жағдайы ғана емес, әлеуметтік шығу тегі негізге жатты. Жоғарғы ақсүйектер тобына – жабық артықшылықты корпорация болған ақ-сүйек (ақ сүйек) құрамына Шыңғысхандар: хандар, сұлтандар, төрелер, сондай-ақ Мұхаммед пайғамбардың сахабаларының ұрпақтары деп саналған қожалар кірді. Шыңғысхандар -Шыңғыс ханның ұрпақтары, қазақ рулары мен тайпаларына жатпайды, олар қоғамның «ұлттықтан жоғары» басқарушы тобын құрады.

Қазақ даласының тұрғындарын әлеуметтік топтарға бөлу әртүрлі себептерге байланысты болды. Біріншіден, шығу тегі бойынша қазақ ақсүйектері екі топқа бөлінеді – Ақ-сүйек және қара-сүйек. Екіншіден, сол А.К. Гейнстің пікірінше, байлық дәрежесі бойынша, атап айтқанда: мал саны бойынша көшпелі халықты бай, орта және кедей деп бөлуге болады [1, 151 б.]. Үшіншіден, таптық белгілері бойынша қазақ халқы дәстүрлі түрде екі топқа бөлінеді: бай және шаруа. Өз кезегінде әр топ бірнеше топқа бөлінді. Төртіншіден, кәсіби-әкімшілік негізде би мен батырлар сияқты әлеуметтік топтар ерекшеленді.

Қазақ Даласын зерттеуші Я.П. Гавердовский қазақ қоғамының әлеуметтік бөлінуі туралы айта отырып, қазақ халқы екі топқа бөлінеді деп есептеді: дворяндар мен қаралар. Бірінші топқа ол хан ұрпақтарын жатқызған: сұлтандар, старшиналар, қожалар, тарханов, олардың ішінен ата-баба билеушілері сайланды. Олар бұрын Ордада ең бай болған, айрықша құқықтарға ие болған, бірақ қазір қара сүйектерден шыққан көптеген адамдар күшейе түсті; олар көбінесе билер мен батырлар атағын алады, солтандармен туыстық қатынасқа түседі және көптеген ауылдарды басқарады [2, 428-429 б.].

«Қазақ даласының Геродоты» - А.И. Левшин де осындай пікірде болды. Оның айтуынша, ақ сүйекке тек сұлтандар деп аталатын хандар мен олардың ұрпақтары жатады. Құлшынысты мұсылмандар мұнда қожаларды немесе магометан күнтізбесінің қасиетті әулиелерінің ұрпақтарын жатқызады. Ол қара сүйекті қарапайым халық деп қана қоймай, сонымен қатар тұқым қуалайтын кәдір-қасиеті жоқ ақсақалдар мен басқа бастықтарды да атады [3, 291-292 б.].

Қазақ қоғамының әлеуметтік иерархиясының басында хан тұр. Әдет-ғұрып бойынша, әулеттік рудың үлкені Хан тағына басым құқыққа ие болды, бірақ мұрагерлік тәртібі туралы заңмен қатаң бекітілген ережелер болған жоқ, ал хан қайтыс болғаннан кейін далада қиын кезеңдер жиі болды. Хан келесі функцияларды атқарды: барлық жерлерді, хандықтың бүкіл аумағын басқарды; Жоғарғы Бас қолбасшы болды, соғыс жариялады және бейбітшілік орнатты, сыртқы саяси бағытты анықтады, дипломатиялық қатынастардың басты тұлғасы болды; жоғарғы заң шығарушы және сот ретінде қызмет етті. Ханның жанында көптеген кеңесшілер, көмекшілер, жасақ мен қызметшілер болды. XVII және XVIII ғасырлардың бірінші жартысында қазақ хандарының тұратын жерлері Ташкент пен Түркістан болды. Тек сирек жағдайларда ғана қазақ ханының билігі, мемлекет ішіндегі басқа саяси күштермен бөліспей толықтығымен қол жеткізілген.

Әрбір Сұлтан туу құқығы бойынша хан атағына, ұлысқа – рулар мен тайпалардың белгілі бір санына ие бола алады. Ұлыстарда сұлтандар әкімшілік және сот билігіне толық ие болды. Олар ханның пайдасына барлық (әскери қызметтен басқа) міндеттерді атқарудан босатылды. Тәуке ханның заңдары бойынша олар ешқандай алым төлемеген. Сұлтандар дене жазасынан босатылды және билердің сотына бағынбады. Шыңғыстықтарға тек сұлтан немесе ханның өзі сот жасай алды.

Хандар мен олардың ұрпақтары, басқаша айтқанда төре деп аталды, олардың тұңғыштығы Шыңғыс ханнан алынды. Олардың туу құқығы бойынша осы санаттағы өкілдер

хан тағына құқылы болды. Хандардың балалары үлкен құқықтар мен артықшылықтарға ие сұлтандар атағын алды. Мысалы, сұлтандар дене жазасынан босатылды және билердің сотына жатпады, тек хан соты сұлтанды айыптап, оны жазалау туралы шешім шығара алды.

Сібір өлкесінің белгілі қайраткері С.Б. Броневский сұлтандарға мынадай сипаттама берді: «Қырғыз Солтандары-хандардың балалары, Орта Орданың бұрынғы иелері. Олардың басымдықтары үлкен тұқымы, байлығы мен ақыл-ойы бойынша азды-көпті құрметтейді және приходтарды басқарады. Кейбіреулері қарақалпақтардан, бұхаралықтардан, ташкенттерден және қалмақтардан тұтқынға алынған ата-бабалардан тұратын бірнеше қызметшілерімен, төленгіттерімен бірге тұрады, олардың көпшілігі жеке және ештеңені басқармайды. Солтандар арасында өте ақылды адамдар бар, олар бет әлпетімен, үлкен және сымбатты денесімен қарапайым халықтан айырмашылық көрсетеді, олар тек айла-амалдарды біліп қана қоймайды, сонымен қатар кейбір татар сауаттылығын біледі, бұл өте сирек кездеседі, солтандардың тектілігі бір қарағанда көрінеді» [4, 206.].

Бас штаб офицері Е.К. Мейендорф сұлтандарға келесідей анықтама берді, сұлтандар – ханның туыстары; олар әрқашан қазақтарға әсер етеді. Оларды төре (мырзалар) деп те атайды. Бұл атақ қарапайым қазақтарға қарағанда оларға көбірек көңіл бөлуге ықпал етеді; бірақ егер олардың еңбегі болмаса, олар қазақтардан ешқандай мойынсұнушылық таба алмайды, оларды тек аямай басқаруға болады [5, 196-197 б.].

А.К. Гейнстің пікірінше, сұлтандар Шыңғыс ханның ұрпақтары деп айтуға құқығы жоқ отандастарына жоғарыдан қарайды, бірақ олар бір-біріне құрмет көрсетудің барлық түрлерін өзара көрсетеді және қырғыздарды басқаруға деген мызғымас құқығына шын жүректен сенімді. [1, 118 б.].

Төрелердің тобыжабық болды, бұл топқа тіпті бай адамға да кіру мүмкін болмады. Егер төре тобындағы әйел қара сүйектің өкіліне күйеуге шықса, онда ол өзінің барлық артықшылықтарын жоғалтты, ал қара-сүйек әйел төре өкіліне күйеуге шықса, онда осы топтың барлық құқықтарын алды, ал оның балалары сұлтандар қатарына қосылды.

Осылайша, XVIII – XIX ғасырдың бірінші ширегінде қазақ жүздерінде мемлекеттегі ең жоғары саяси билік ханға тиесілі болды. Ханның билігі әкеден ұлға мұра болды. Мейендорф бір жағынан хан өз бағыныштыларының өмірі мен өлімін басқарды деп есептейді. Бірақ, сонымен бірге, егер хан озбырға айналса, онда оның билігіне наразы болған адамдар оған мойынсұнуды тоқтатып, өзіне жаңа хан сайлай алады. Сондықтан хан өз билігінде Құранның белгіленген әдет-ғұрыптары мен заңдарын ұстануға міндетті болды. Дәл осы билік оның билігін нығайтты. Ханның өзімен бірге ханның мүдделеріне сәйкес заңдарды түсіндіре алатын адал молда болуы керек еді. Қасиетті кітап пен оның түсініктемелері әртүрлі түсіндірулерге берілгендіктен, хан оны ешқашан шешпейтін қадамдарға жол беру үшін оларды қолдана білуі керек. Сондай-ақ, хан өзін кеңесшілермен, Ордада өте құрметті егде қазақтардың көпшілігімен қоршап, оларды жомарттықпен, жағымпаздықпен баурап алуға тырысуы керек.

Мейендорф ханның билігі жалпы мойындауға негізделген деген қорытынды жасайды: егер ол оны алған болса, ол озбырлық жолмен басқара алады, бірақ ол халықтың мүддесі үшін әрекет еткенде ғана. Осылайша, осы қоғамдық пікір оның билігін шектейді: ол тақта отыруын сақтау үшін қажет. Ханның қайғысы, егер ол оған назар аудармауды ойласа: оны билікпен марапаттаған күш, оны тез арада құлатады [5, 196-197 б.].

Жаңа ханды таққа отырғызу кезінде дәстүрлі түрде киізге көтерілудің ежелгі рәсімі сақталды.

Әскери шығыстанушылар өз зерттеулерінде ханды таңдау рәсіміне егжей-тегжейлі тоқталды.

А.И. Левшин ханның сайлауын «қырғыз-қазақтардың ең қызықты және маңызды рәсімі» деп атады: Халық белгіленген уақыт пен орынға қаншалықты тез жинала бастайды...Таңдау үшін келгендердің саны өте көп болған кезде, шешуші жалпы жиналыс тағайындалады және кілемдер мен киіздерді қатарларға жайып, сұлтандар, ақсақалдар, билер мен қариялар дворяндық немесе биліктегі еңбек өтіліне қарай отыратын болады, ал қарапайым халық олардың артында болады. Бұл отырыстың басталуы, барлық жердегі сияқты, тыныш, ал

аяқталуы әрдайым шулы. Жаспен тәжірибе бойынша ең құрметті адамдар оны ашады, ең батылдары жандандырады, ең мықтылары бағыт береді, ақырында, барлығы бірге кейде екі, үш немесе одан да көп күнге созылатын дауға ұласады. Хан сайланғаннан кейін, бірнеше асыл сұлтандар мен старшиналар оны жұқа ақ киізге отырғызып, бастарын көтеріп, қайтадан жерге түсіретінін хабарлауға барады. Мұнда олардың орнына халық өздерінің жаңа ханды көтеріп, қатты лептер мен айқайлармен бірнеше рет көтеруге барады. Қорытындылай келе, тақтың орнына қызмет еткен киіз, кейде ханның киімдері кішкене бөліктерге бөлінеді, және әркім өзімен бірге таңдаудың қатысушысы болғандағы ескерткіш ретінде олардың бір бөлігін алып кетуге тырысады. Жаңа ханның алған қадір-қасиеті үшін алғыс ретінде, барлық қатысқан халыққа қошқарларды да, жылқыларды да, қымыз да аямайтын мереке жасалынады [3, 347-348 б.].

Сонымен бірге, Левшин әрқашан шығу тегі, яғни хан отбасына жататындығы хан тағына құқық бермейді деп сенді. Егер ақылға, байлыққа немесе басқа қасиеттерге ие болмай, хан ұрпағының ақ сүйегі болса да, хан ұрпағының өкілі өзіне айтарлықтай ізбасарлар жинамаса, онда оның дауысы халық жиналыстарында басым болмайды [3, 366-б.].

Бірақ хан Ресей үкіметінің мақұлдауына ие болса, заңды түрде хан болып саналды. Сондықтан, хан сайланғаннан кейін, А.К. Гейнстің айтуынша, қырғыз депутаттары Дворға жаңадан сайланғанды хандыққа ең жоғары бекіту туралы өтінішпен жіберілді. Осы мәлімдемені алғаннан кейін шекара басшылары бұл туралы хабарлады Қырғыз халқы, оны қайтадан шекараға шақырып, халық белгіленген жерге жиналған кезде, әдетте осы істерді басқарған әскери губернатор ханды түпкілікті жариялау үшін күн белгіледі; осы уақытқа дейін хан мен ең асыл ордаларға азық-түлік және түрлі сыйлықтар жіберілді [1, 88-89 б.].

С.Б. Броневский Орта жүздегі хан сайлауы туралы айта отырып, мұнда депутаттар Ресей үкіметіне де, Қытайға да барғанын атап өтті.

Сондай-ақ, ақ сүйектің өкілдеріне исламның алғашқы уағызшыларының ұрпақтары болып саналатын қожа кірді, осыған байланысты этнограф А.М. Янушкевич былай деп жазды: «Мохаметтің ұрпақтары қожа деп аталады, олар басқа тұқымдастарға жатпайды және өте құрметті» [6, 215-216 б.]. Қожа қазақ қоғамының рухани өмірінде маңызды рөл атқарды. Сүндеттеу, үйлену тойы, жерлеу, еске алу сияқты бірде-бір рәсім қожаның қатысусыз өтпеді. Рәсімнен кейін былғары сыйлықтар ұсынылды.

Халық арасындағы қожаның саяси ықпалы шамалы болды, бұл, ең алдымен, қазақ даласының өміріндегі діннің маңыздылығына байланысты болды. Олардың функциялары діни әдет-ғұрыптарды реттеуге және исламды насихаттауға байланысты болды. Қожа хандардың, сұлтандар мен билердің әкімшілік нұсқауларын жүзеге асырды. Ал олар өз кезегінде үнемі қожаға кеңес алу үшін жүгінетін. Қожа тобы төре сияқты жабық болды. Қожаның қыздары қарапайым қазақтарға тұрмысқа шықпады, ал Қожаның еркектері қарапайым қазақтардың қыздарына үйленуге құқылы емес еді. Қожа-қазақ даласы дінбасыларының ең артықшылықты, тұқым қуалайтын бөлігі.

Хандықтың барлық басқа халқы мүліктік жағдайына қарамастан төменгі тап — қара-сүйек (қара сүйек) болды.

Қара сүйектің мүлкі көп болды. Қара сүйек өкілдерінің ішінде біз екі ірі топты — би мен батырларды бөліп көрсетеміз.

Би әсіресе артықшылық жағдайға ие болды. Олардың ішіндегі ең ықпалдылары мемлекет өміріне қатты әсер еткен хан кезіндегі «билер кеңесінде» болды. Жорықтар мен соғыстар кезінде батыр би ру немесе тайпалық әскерді басқарды. Би хандықты басқару жүйесіндегі маңызды буын бола отырып, кем дегенде төрт қасиетті біріктірді: әскери қолбасшы, сот, әкімшілік тұлға және дала ақсүйектерінің өкілі.

Билер қарапайым қазақ құқығын жақсы білетін адамдар ғана болуы мүмкін, олар халық арасында үлкен беделге ие болуы, шешендік өнерге ие болуы, өз қауымының мүдделерін қорғай білуі керек еді. «Шешендік өнермен біріктірілген сот әдет — ғұрыптары туралы терең білім ғана қырғыздарға бұл құрметті атақ берді», - деді Ш.Ш. Уәлиханов [7, 505 б.].

Гавердовский қазақтардағы билер сотын сипаттай отырып, би сөзінің астында шешен, бай және тапқыр адамдар болуы керек екенін көрсетті; олардың үкімдерінің артықшылығы бар, оларға бағынатын партия неғұрлым күшті болса; және сот төрелігін түсіндіру озбырлықтан тұратындықтан, оның орындалуы да күштінің қолына байланысты болды [2, 430 б.].

Би атағы, Мейендорф жазғандай, әдетте мұрагерлікке ие болды; дегенмен, еңбегі мен қадір-қасиеті жоқ адам оны тез жоғалтады. Сонымен бірге, съезд өзіне құрмет көрсете білген адамға атақ бере алады және ол осы құрметті атаққа ие болғанға дейін сұлтан деп аталады [5, 196 б.].

А.К. Гейнс би соты (жақсы адамдар) тез және ауызша шығарылғанын атап өтті. Зерттеуші би соты өте әділ және әрқашан риясыз деп есептеді, сондықтан ол тек қырғыздар арасында ғана емес, различинцтер мен казактар арасында да құрметке ие болды. Ол көптеген казактардың өздері Би сотына, әсіресе қырғыздарға қатысты сот істеріне жүтінгенін айтты [1, 105 б.]. Сонымен бірге, Гейнс би сотының шешімдері көбінесе алалаушылыққа негізделген және апелляциялық емес деп жазды [1, 576.].

Көшпелі халық арасында, әсіресе рулар мен жүздер арасындағы дауларды татуластыра білген билер үлкен беделге ие болды. Олар қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси өмірінде маңызды рөл атқарды. Билердің пікірін хандар тындады.

Әрбір қатардағы көшпенділер жауынгер болып саналды және кез-келген уақытта сұлтанға немесе ханға «ат пен қарумен» келуге міндетті болды. Қатардағы жауынгерлерден шыққандар, ерлігімен ерекшеленгендер батырлар тобына кірді.

Батырлар-әскери жетекшілер.

Мейендорфтың айтуынша, батырлар ержүрек, әділ және шытырман адамдарды атады; соғыс кезінде бұл шабандоздар [5, 196 б.]. Батыр атағы мұрагерлікке берілмеді, оны тек өзінің батылдығымен, батырлығымен, жеке жетістіктерімен алуға болды.

Батырлардың әлеуметтік рөлі әсіресе соғыс кезеңінде артты. XVIII ғасырдың бірінші жартысында қазақ-жоңғар соғысы барысында Бөгенбай, Қабанбай, Қарасай, Малайсары, Өтеген, Есет сияқты батырлардың беделі көтерілді. Кіші жүздің Ресей мемлекетіне қосылуы Бөгенбай батырдың есімімен байланысты. Ұлы батырлардың пікірін бүкіл қазақ халқы тындады.

Левшин батырлардың ептілігімен және ерлігімен ерекшеленетінін айтты. Олардың көпшілігі әлі күнге дейін ұрпақтарының жадында өмір сүреді және олардың есімдері халықтың құрметпен даңқын құрайтын адамдардың есімдері ретінде айтылады [3, 328 б.].

Әскери шығыстанушылар тағы бір тап – ақсақалдарды (ақсақалдар) ерекшеледі.

Мейендорфтың айтуынша, ақсақал ретінде қария қазақты таңдайды, оның кеңесін ұстануға дағдыланған. Оның байлығы және көп балалы отбасы болуы керек, өйткені бұл екі шарт тайпаларға бұйрық беру үшін ерекше ақылмен үйлеседі. Қазақтың адамгершілік қасиеттері қандай болмасын, егер ол бай болса, оның әрқашан достары болады [5, 196 б.]. Қазақтарда ақсақал атағын зор зияткерлік қабілеті, жан-жақты білімі және тәжірибесі мол адамдар ала алады. Ақсақалдарға немесе қарияларға деген ризашылық пен құрмет оның мінезінің ең жақсы белгілері және оның жалғыз ізгіліктері. Олардың ішінде сіз оның жүрегінде мейірімділік ұшқыны бар екенін көресіз [3, 324б.]. Левшиннің осы сөздерінен, ақсақалдар әрдайым игі істер жасағанын, ол үшін олар халық тарапынан ризашылық пен құрметке ие болды деген қорытынды жасауға болады.

Қазақ қоғамында, әрине, адамдардың мүліктік жағдайы бойынша бөлінуі болды: бай (бай) – кедей (кедей). «Бай» термині байлыққа ие кез-келген адамға, ол сұлтандардан немесе тайпалық дворяндардан (билерден) немесе тайпаның қарапайым мүшелерінен шыққан адамдарға қолданылды. Бірте-бірте байлар қазақ қоғамының ерекше әлеуметтік категориясын, феодалдар класының ең көп қабатын құра бастады. Олар арнайы топ құрған жоқ. Оларды басқалардан ерекшелендіретін ортақ қасиет-малдың көптігі, яғни байлық. Бірақ байлықпен арнайы саяси құқықтар біріктірілмеді, өйткені олар шыңғыздықтардың таптық артықшылығы болды. Кейбір сұлтан, мысалы, мүліктік жағынан тіпті қайыршы болуы мүмкін, бірақ ол

қоғамның осы әлеуметтік тобына заңмен берілген барлық құқықтар мен артықшылықтарға ие болды.

Қазақ халқының басым бөлігін қарапайым көшпенділер-малшылар (шаруа), егіншілер (егіншілер) және қарапайым қала тұрғындары, ұсақ саудагерлер мен қолөнершілер, оазистердің ауыл тұрғындары құрады. Олар таптық белгілері бойынша сараланбаған және біртұтас салықты құрайтын (райаттар), көптеген салықтар мен алымдарды төлеуге міндетті болды: зекет, соғым, сыбаға-малшылардан; ушур, тағар, харадж-фермерлер мен қолөнершілерден, әр түрлі міндеттер мен жұмыстарды орындау: саун– қарапайым көшпенділерге мал жаюға беру, ал сонымен қатар қоналға, джамалға, мардиқар және т. б.

Қатардағы қазақ халқы шаруа деп аталды, олар еркін көшпелі малшылар болды. Кедейленген қазақ шаруалары консалар деп аталады. Әскери шығыстанушылар мұндай атауларды қолданбаса да, олар өз зерттеулерінде бұл топтарды ішінара қозғап отырды.

Орыс дипломаты Ф. Назаров Қоқанға бара жатып, қазақ даласын аралап, ешбір малы жоқ қырғыздарды көрді; олардың барлығы жаяу, жыртылған киіммен және балаларын өздеріне алып жүрді. Олардың көпшілігі күндізгі тамақ алу үшін жақын маңдағы көшпелі қырғыздарда қызмет етеді, бұл оларды жаяу жүруге мәжбүр етеді [9, 100 б.].

Басқаша айтқанда, ресейлік шығыстанушы И.Ф. Бларамбергтің пікірінше, туыстарына қызмет ету үшін бара жатқандар іс жүзінде құлдарға айналды. Көптеген малы жоқ кедейлер далада аштықтан немесе сүйек әлсіреуінен өледі, бүкіл отбасымен бірге байларға қызмет етеді және оның ерік-жігеріне қарсы құлы болады. Бай қырғыз, мұндай құлдық құлдары бола тұра, олардың өмірі мен өліміне ерікті, ал бақытсыздардың жағдайы шынымен өкінуге тұрарлық [10, 134-135 б.].

Егіншілікпен айналысатын қазақтарды әскери шығыстанушылар егіншілер (ичигтер) деп атаған. Егіншілер санатына кедей шаруалар кірді, олардың малдары жоқ және олар көшіп кете алмады. Егіншілікпен айналысу олар үшін жалғыз жол болды. Бларамбергтің айтуынша, көшпелі малшылар тарапынан егіндерге деген көзқарас менсінбейтін болды.

Әскери шығыстанушылар қазақ халқының кедейленген топтарының арасында тағы бір топты-байғұс деп атады. Байғұстар жалақы іздеп, желілік казактарға барды. Осы орайда Броневский «қырғыздардың кедей класы казактарға аз ақыға қызмет етеді, ауқатты адамдарда он немесе одан да көп болады. Кімде-кім желіге кірсе, сол ауылдарға сүйеніп, қанша аянышты киіз үйлерді көрді, олар аз түтін шығарады, қаншама жартылай жалаңаш байғұс (кедей) бас иіп, күштілердің езгілеріне түсіп, сондай-ақ малдың азаюы байғұстың бұл мүшкіл халіне себеп болып отыр.» [4, 30-31 б.].

Әскери шығыстанушы И. Казанцев байғұшты сипаттай отырып, Ресей мемлекеті оларға қамқорлық көрсеткенін айтты. Үкімет оларды осы жағдайдан шығаруға тырысты, біздің ішкі азиялық ауылдарға 100 р.а тағайындауды ұсынды, әрқайсысы, барлық міндеттемелерден 10 жылдық жеңілдік алды. Бірақ байғұстардың көп бөлігі, бос көшпелі өмірге бейімделіп, бұл рақымды пайдаланбады және кедейлікте қалды, сызықты ауылдарды, бекіністер мен қалаларды, қиыршық тастарды, жалаңаш балалармен бірге аралап, садақа сұрады [11, 204-206 б.].

Қазақ қоғамының ең құқықсыз әлеуметтік тобы құлдар (құлдар) болды. Құлдықтың негізгі көздері тұтқындау, қарыздық төлем қабілетсіздігі болды.

А.И. Левшин тәуелді қазақ халқының қатарында төлеңгіттер тобын немесе хан мен сұлтанның қызметшілерін, құлдар мен еріксіздерді бөліп көрсетті. Біріншілері жалпы қарапайым халыққа жатады және олармен бірдей құқықтарды пайдаланады. Соңғылары тауарға немесе затқа құрметпен қарайды және қырғыз ұрпақтарына жатпайды, бірақ тұтқындалған орыстардан, персиялықтардан, қалмақтардан және т.б. тұрады. [3, 292б.].

Қазақ халқының кедейленген топтарының қатарында басқа да топтар бар, мысалы, кірме, жатақтар. Бірақ әскери шығыстанушылардың еңбектерінде бұл әлеуметтік топтар аталмайды.

Осылайша, әскери шығыстанушылар қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын зерттей отырып, оның құрамына негізінен тек бай шыңының өкілдері: Ақ-сүйек пен қара-сүйекті

жатқызды. Олар бұл әлеуметтік топтарды егжей-тегжейлі зерттеді: шығу тегі, кәсібі, жағдайы. Қарапайым көшпелі халықтың өкілдері әскери Шығыстану тұрғысынан аз ғана ескертуге лайық болды, бұлар байғұс пен егіншілер, төлеңгіттер мен құлдар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гейнс А. К. Собрание литературных трудов. 2-е изд. доп. – қазақ этнографиясының Кітапханасы. – Астана: Алтын кітап, 2007. – Б. 37. – 216 с.
2. Гавердовский в. Я. Қырғыз-қайсақ даласына шолу. / Қазақ жерінің алғашқы тарихи-этнографиялық сипаттамасы. XIX ғасырдың бірінші жартысы. XVIII-XX ғасырлардағы орыс дереккөздеріндегі Қазақстан тарихы.- Алматы: Дайк-Пресс, 2007. - Т. V.-Б. 395-396.
3. Левшин А. И. Описание киргиз-казак немесе қырғыз қайсақ молалары, жік и степей. – Алматы: Санат, 1996. – 656 с.
4. Броневский С. Б. О казахах Средней Орды. 2-е изд. доп. – қазақ этнографиясының Кітапханасы. – Астана: Алтын кітап, 2007. –Б. 5. – 168 с.
5. Мейендорф Е. К. Саяхат Орынбордан Бұхараға / Этнография казахов жазбаларындағы ресейлік саяхатшылар начала XIX в. – 2-е изд. доп. – қазақ этнографиясының Кітапханасы. – Астана: "Алтын кітап", 2007. – Т. 49. – 246 с.
6. Янушкевич А. Күнделіктер мен хаттар саяхат бойынша қазақ даласында. – 2-е изд. доп. – қазақ этнографиясының Кітапханасы. – Астана: «Алтын кітап», 2007. – Б. 29. – 384 с.
7. Валиханов Ч. Ч. // Собр. соч.: в 5 т.– Алма-Ата, 1984. – Т. 1. – С. 361.
8. АВПРИ. Ф. 122. Киргиз-кайсацкие дела, 1759. Д. 8. Л. 11.
9. Ф. Назаров туралы Жазбалар кейбір халықтар мен жерлерде Орта Азияның бөлігінің / Этнография казахов жазбаларындағы ресейлік саяхатшылар басында XIX в. – 2 басылым. доп. – қазақ этнографиясының Кітапханасы. – Астана: "Алтын кітап", 2007. – Т. 49. – С. 100.
10. Бларамберг , И. Ф. Земли киргиз-кайсаков Внутренней и Зауральской Орда. / Бөкей Орде 200 лет. 6 кн. – Алматы: Өлке, 2001. – Кн.5. – С. 129.
11. Казанцев И. Описание киргиз-кайсаков. / Бөкей Орде 200 лет. 6 кн. – Алматы: Өлке, 2001. – Кн.1. – С. 162-318.

ЮВЕЛИРНЫЕ УКРАШЕНИЯ КАЗАХСКИХ ДЕВУШЕК

Анварова Д.А.

Студент химического факультета

Карагандинский Университета им. Е.А. Букетова

Научный руководитель: к.и.н. доцент С.В.Елеуханова

Email: diaraanvarova@gmail.

Жузбаева А.С

Студент химического факультета

Карагандинский Университета им. Е.А. Букетова

Научный руководитель: к.и.н. доцент С.В.Елеуханова

Email: zhuza_7014@mail.ru

В наше время многие девушки и женщины предпочитают дополнять свои образы различными ювелирными украшениями. Данные украшения всегда подчеркивают статус, красоту и добавляют отличительную изюминку. Всем известно, что ювелирные украшения весьма разнообразны они бывают длинными, короткими различаются по форме, виду и изготовленному материалу. Также многие украшения имеют свою историю и предназначения. Сейчас очень трудно узнать точное количество украшений, которое есть в мире, их количество увеличивается с каждым днем. Данную тенденцию можно понять ведь украшения всегда актуальны. Изначально ювелирные изделия - это не просто украшения, а своеобразный